

KOWARY

Monografia ma obejmować pełnię zjawisk dotyczących opisywanego przedmiotu i to właśnie tu ma miejsce – jeśli w ogóle jest to możliwe. Tego rodzaju literatura ma charakter fundamentalny i nikt (no, może poza specjalistami) nie czyta jej jak powieści, od deski do deski, raczej zagląda się do niej w potrzebie. Wtedy szuka się w niej kolejności zdarzeń, nazwisk, okoliczności faktów...

Zadziwia w tej książce ilość szczegółów, które składają się na historię tej miejscowości. A wszystko oparte na źródłach archiwalnych, bezpośrednio współcześnie odczytanych dla tej pracy. W związku z tym rzuca się w oczy wielka liczba polemik z autorami wcześniejszych opracowań i wskazania błędnych interpretacji. Przeważnie ma to miejsce w przypisach, których jest tu dużo.

W niniejszej informacji o tej książce, co najwyżej chcę zwrócić uwagę na wybrane (niekoniecznie celnie) charakterystyczne zjawiska. Aby pomóc czytelnikowi łatwiej znaleźć się w gąszczu wydarzeń i faktów, w nawiasach podana została stronica, gdzie znajdzie wspomniane zdarzenie.

*

Pierwsze 40 stron poświęca redaktor określeniu zasad pracy – głównie stwierdzeniu, że opiera się na dokumentach archiwalnych. Charakterystyka środowiska przyrodniczego mówi o złożach polimetalicznych minerałów z przewagą żelaza (s. 54), co od razu określa charakter przyszłego miasta.

XIII w.

Legendarne początki Kowar to 1148 r. i Laurentius Angelus, który jakoby odkrył tu rudę żelaza, 1158 r. Bolesław Kędzierzawy, który miał przysłać 200 górników, a oni pobudowali pierwsze drewniane chaty. Ale pierwszy zapis o tych zdarzeniach znajdujemy dopiero w XVII w. (75) Do 1250 r. brak dowodów na stały pobyt ludzi w Kotlinie Jeleniogórskiej z powodu klimatu i dzikości przyrody. (86) W XIII w. nie było tu nadań, co najwyżej do karczunku i zasiedlenia. (87) W 1261 r. augustianie otrzymali od Bolesława Rogatki Clarus Fons z Malinnikiem, które w 1281 r. Bernard Zwinny przekazał joannitom a oni zakładali wsie i w Cieplicach rozpoczęli działalność leczniczą. (90) W tym czasie wydobywano rudę darniową. (91) Dobywanie i przerabianie rudy kowarskiej z kopalni wymagało jeszcze długiego procesu technologicznego dochodzenia. (92)

XIV w.

W połowie XIV w. wieś Kowary miała charakter rolniczo-rzemieślniczy. (95) Pierwsze źródła pisane znajdują się w księdze biskupstwa wrocławskiego 1308-1311. (95) Przy czym pierwsza nazwa miejscowości nie jest górnicza! Nazwa smedewerk (czyli kuźnia), z małej litery, obowiązuje do XV w. Nazwa Schmiedeberg przychodzi później. (97) Znaczący dla Kowar był dyplom Bolka II i Agnieszki z 1355 r., który nakazuje wszystkim kuźniom w jeleniogórskim weichbildzie, by ich wyroby szły przez rynek w Jeleniej Górze. (101) Tenże książę jako pierwszy w 1368 r. wymienia nazwę Kowar. (108)

W tym czasie na czele Kowar stał wysoko uposażony wójt, nie sołtys, mimo że to wieś. (106) Miał swoją siedzibę w „domu sądowym”, który stał w miejscu dzisiejszego ratusza. (359) Wójt posługiwał

się pieczęcią z wizerunkiem konia i młota nad nim, co nawiązywało do legendy o zabiciu przez kowarzanina zbójcy dręczącego mieszkańców. (492) Wieś była własnością Bolka II, po jego śmierci do księżny Agnieszki. Z ich nadania Kowarami w pewnych okresach zarządzali w ten sposób nagradzani za zasługi rycerze. (107) W r. 1381 H. Wiltberg przekazał dochody z Kowar Gotsche Schoffowi (Gotardowi), co może znaczyć, że miejscowość miała nowego właściciela. (109) Odtąd Schaffgotschowie (wielu braci) byli właścicielami różnych części Kowar (Górnych, Średnich i Dolnych) oraz wielu innych posiadłości. (121) Miejscowość od początku miała charakter ulicówki wzdłuż Jedlicy. (355) Główna ulica pełniła funkcję rynku. (357) Warsztaty rzemieślnicze i gospodarstwa chłopskie stawiano koło rzeki żywiłowo, bez planu. Domy drewniane, kryte słomą. (361)

XV w.

W XIV w. kształtowały się gwarectwa, które organizowały wydobywanie rudy. Brak dowodów na ich istnienie w Kowarach. Być może górnicy pracowali na zlecenie hutników i kowali. (110) Ale wyroby kowarskich kuźnic zyskały renomę ze względu na swoją jakość. (111) W drugiej połowie XV w. Kowary były jednym z największych ośrodków metalurgicznych na Śląsku. (122) Równocześnie we wsi funkcjonowały 2 folwarki i 20 gospodarstw rolnych. (112)

Prawdopodobnie miejscowość miała już wówczas swój kościół, może w tym samym miejscu, ale pewnie nie ten, tylko drewniany. Najstarsza część pn. i wsch. (zakrystia) z pewnością pochodzi ze średniowiecza. (387) Z tego czasu z pewnością jest figura Matki Boskiej na głowie potwora, umieszczona na węgle świątyni. Być może wiąże się z legendą o porwaniu dziecka matce przez wilka i cudownym odzyskaniu. (406) Na styku ściany pn. i wsch. jest druga głowa – męska. Może to być budowniczy kościoła. (409) Historia powstawania poszczególnych fragmentów kościoła nie jest jasna. Nie wiadomo, czemu wieża nie stoi na osi bryły budowli, lecz jest przesunięta na pn. i czemu nawy nie mają jednakowej szerokości. (395)

Między Jelenią Górą a Kowarami trwał nieustanny konflikt z powodu niedotrzymywania przez Kowary praw targu (m.in. żelazo i sól). Podpisana w 1454 r. ugoda niewiele zmieniła. (124)

XVI w.

6 czerwca 1513 r. Kowary otrzymały od Władysława Jagiellończyka **przywilej miejski**, jako że większość mieszkańców utrzymywała się z zajęć pozarolniczych. (131) Otrzymały prawo ½ mili, dla handlu solą (134) i prawo targu. (137) W tym dokumencie nie było mowy o górnikach, a więc Kowary nie stały się miastem górniczym. (138)

Kolejny właściciel Kacper III Schaffgotsch zbudował w Kowarach Nowy Dwór (141) – siedzibę starostów (z folwarkiem obok), którzy w imieniu właścicieli kierowali miastem. (142) Reprezentantem mieszkańców był wójt (niekiedy dziedziczny), mianowany przez właściciela. (142) Do załatwiania spraw porządkowych wójt miał ławę. (143) Mimo tych pozorów samorządności Schaffgotschowie starali się utrzymywać mieszkańców w zależności pańszczyźnianej (144), co wywoływało bunty, głównie chłopskie, także w okolicy Kowar. (145) W r. 1583 powołano komisję, która wymusiła zniesienie pańszczyzny, wprowadzenie czynszu, podatku od warzenia piwa, korzystania z lasu. (145) To były pozorne ustępstwa, nadal istniało przypisanie do ziemi (148)

Pierwsza informacja o kowarskim górnictwie pochodzi z 1531 r. w postaci potwierdzenia gwarectwa. (150) Najwięcej rudy przerabiano w Kowarach Górnych, mniej w Dolnych, najmniej w Średnich. (151) W r. 1563 11 kowarskich kuźnic wytwarzało 3 tys. cetnarów żelaza kowalnego w roku. (151)

Kowary były też w tym czasie poważnym producentem obuwia. (153) Wielkie znaczenie miał hurtowy handel winem – import z Węgier i Austrii. (154) Równocześnie dochody przynosiło rolnictwo – liczne folwarki. (153) Wielu mieszczan to ludzie rzutcy i bogaci, którzy działali w różnych dziedzinach. Ale także było wiele biedoty. (154) Jednak cała gospodarka miała charakter feudalny, brak było wolności, cechy powstawały z oporami po połowie XVI w. (152)

Życie kulturalne organizował w zasadzie Kościół. (337) Szczególnym zabiegiom podlegały Święta Wielkanocne. (338) Szkoły prowadzili duchowni i wychowali wielu wybitnych ludzi. W szkołach wystawiano sztuki religijne i świeckie, co promieniowało na ludność. (339) Wizyty właścicieli i momenty oddania nowych budynków były okazją do składania hołdów z recytacjami i śpiewami. (343)

XVII w.

Gwałtowne przechodzenie ludności na luteranizm wywołał tzw. pokój augsburski z zasadą „czyja władza, tego religia”. (129) Rudolf II jako katolik zażądał odrzucenia przez Czechów i Ślązaków luteranizmu. Na tym tle wybuchła wojna 30-letnia (1618-1648) (130) Kowary przeszły bardzo wcześnie na luteranizm, pierwszy pastor już w 1549 r. (139) Katolicy wtedy odnowili kaplicę św. Anny (365) (której kult nasilał się na przełomie XV i XVI w. i wtedy prawdopodobnie była zbudowana). (425) Bunt przeciwko cesarzowi Ferdynandowi II i przegrana przez Czechów bitwa pod Białą Górą (1620) źle odbiły się na Śląsku – rozpoczęła się rekatolizacja. (159)

Jesienią 1622 r. na 4 tygodnie zatrzymali się w Kowarach i okolicy lisowczycy i urządzili miastu i okolicy niesłychany pogrom. Grabieże, gwałty, niszczenie majątku, brak obrony spowodowały upadek ducha mieszczan i ucieczkę w góry, gdzie wielu zamieszkało na zawsze. (161)

Kowary należały w tym czasie do Hansa Ulryka Schaffgotscha – protestanta, który złożył cesarzowi przysięgę i służył w armii pod dowództwem Wallensteina. (163) W 1635 r. pod zarzutem zdrady cesarza otrzymał wyrok śmierci. (166) Kowary wraz z całym ogromnym majątkiem zostały skonfiskowane. (167) Kupił je Czech, wierny Habsburgom – Herman Czernin. (176)

Tocząca się wojna znaczyła dla miasta niekończące się kontrybucje i zwykłe rabunki. A miało ono opinię bardzo bogatego (171), jako że podczas wojny była duża koniunktura na wyroby metalowe, przede wszystkim broń. Jednak niepokoje spowodowały zaniechanie wydobywania rudy i produkcji żelaza. (173) Następowало ogólne zubożenie i ucieczki z miasta. (173)

Do r. 1637 protestanci mieli względny spokój, potem urzędnicy cesarscy przepędzili pastorów. (169) W pierwszej połowie XVII w. kowarski kościół kilka razy płonął. (396) W 1654 oddano go franciszkanom, oddalonych pastorów wynagrodzono pieniężnie. W 1719 r. zerwano nawet emporę, by nie było śladu po luteranach. (398) (183) XVIII w. przyniósł świątyni przepych kontrreformacji – nowy ołtarz główny, osiem nowych ołtarzy bocznych, nową ambonę, ogromną ilość rzeźb i obrazów, ale przede wszystkim monumentalne freski – dzieło wielu lat pracy ojca (strona zachodnia) i syna (strona wschodnia) Lorenzów, prezentujących styl willmannowski. (414) Z tego czasu pochodzą także wszystkie zewnętrzne kaplice. (408) W kaplicy pod wieżą (którą wówczas podwyższono) znajdują się najstarsze freski, prawdopodobnie z XV w. (406)

XVIII w.

Na Śląsku odebrano ewangelikom 500 kościołów. (175) Pastorzy nadal odprawiali nabożeństwa i nauczali, ale w lasach i w górach. (185) Pod wpływem króla Szwecji Karola XII w 1707 r. w układzie z Altranstädt cesarz zgodził się na wybudowanie przez luteran na Śląsku 6 „kościółów łaski”,

lecz niechęć habsburskich cesarzy do ewangelików pozostała. (170) W r. 1725 r. na moście stanął pomnik św. Jana Nepomuckiego (368), a kaplica św. Anny została rozebrana i zbudowana od nowa w dzisiejszym kształcie (427), co było znakiem rekatolizacji protestanckiego miasta. (440)

Czerninowie zarządzili przez starostów (179), odmawiając Kowarom przywileju miasta, tym bardziej górniczego. (181) Niewielka samorządność została jeszcze zmniejszona. (182) Na przełomie XVII i XVIII w. następuje powolne ożywienie gospodarcze, rozwija się tkactwo, pojawiają się pierwsze oznaki kapitalizmu. (186) Powstają się manufaktury. (188) Produkcja i handel lnem już od połowy XVII w. W l. 20. XVIII w. w stylu baroku powstaje willa „Smyrna”. (485) Kowary stają się dużym ośrodkiem, kupcy zajmują się organizacją produkcji, inwestowaniem, handlem tkaninami. (189) Monarchia zorganizowała urząd ds. rzemiosła, który pomagał w rozwoju, pilnował jakości. (190) Górnictwo podczas wojny w zasadzie upadło. Wymagało większych nakładów, lecz zapotrzebowanie na wyroby metalowe w czasie pokoju osłabło. Niemniej jednak hamernie i kuźnie jeszcze działały. (187)

Pazerność właścicieli i jego administratorów hamowała rozwój i prowadziła do odpływu kupców. (191) Kowarzanie znali prawo i wnosili skargi (w r. 1684 do cesarza), ale okres władzy Czerninów zaznaczał się nieustanną walką o egzekucję praw miasta. (194) Inną zmartwą mieszkańców były w tym czasie liczne pożary, powodzie i zarazy. (195)

Gdy w 1740 r. Fryderyk II wkroczył na Śląsk, w Kowarach nie żałowano Austrii. (198) II wojna śląska kosztowała Kowary kontrybucję na rzecz Habsburgów (201), wojna 7-letnia i „kartoflana” ogromne straty przeważnie z przemarszów wojsk i kontrybucji (203), jednak Prusy zarządziły nowy, wygodniejszy sposób administrowania. Na czele rady miejskiej stał z góry narzucony dyrektor, dbający o interes właściciela i państwa. Kowary podlegały komorze głogowskiej. (204) W państwie pruskim panowała ścisła hierarchia. (204)

W r. 1747 król kupił od Czerninów Kowary z okolicznymi wioskami, na co mieszkańcy musieli zaciągnąć kredyt. (208) Nadał Kowarom przywilej miasta królewskiego. (497) Po zakończeniu wojen nastąpił znaczny rozwój miasta. Fryderyk II starał się zachować równowagę między katolikami i protestantami. Ci ostatni mogli już sobie zbudować swój kościół (210) i chować zmarłych na wspólnym cmentarzu. Do miasta należała opieka społeczna i lecznictwo. Pomoc biednym była obligatoryjna, ale obowiązkiem praca, żebractwo zakazane. (213) Wszyscy obywatele płacili podatki – indywidualne i zborowe. (214) Od r. 1749 na nowe domy kładziono dachówkę (w 1746 r. wielki pożar miasta). (369) W latach 1779-1743 ewangelicy pobudowali swój kościół, jeden z piękniejszych na Dolnym Śląsku, z domem parafialnym i mieszkaniami dla pastorów, katolicy w l. 1779-1783 efektowną plebanią. (476) Pod koniec XVIII w. domy na głównej ulicy stawiano z cegły i kamienia, droga tu była brukowana, wodociąg i kanalizacja, reszta Kowar po staremu. (376) Miasto miało około 500 budynków (w większości drewnianych, o wiejskim wyglądzie). (366) Ale po obu stronach Jedlicy były już dwie równoległe ulice, przy domach ogrody. W l. 1786-1789 na miejscu domu sądowego postawiono klasycystyczny ratusz. (374)

Nowy Dwór pełnił funkcje mieszkalne, rezydencjalne, zarządu folwarkiem, był przebudowywany na styl neogotycki, neorenesansowy i neoromantyczny przez kolejnych właścicieli: Schaffgotschów, Czerninów, Reussów. (441) Od połowy XVIII w. otoczony ozdobnym ogrodem, zgodnie z ówczesną modą. (457)

W XVIII w. górnictwo kowarskie przeżywało zastój. W 1783 r. F. von Reden na podstawie pobranych próbek stwierdził, że eksploatacja jest opłacalna. (321) Zadłużone Kowary nie mogły inwestować w wydobywanie, dopiero z początkiem XIX w. 11 osób pozyskiwało cynk, ołów i srebro. (322) W całym

w. XIX kilkakrotnie przystępowano do wydobywania i je porzucano, aż do r. 1881, kiedy rozpoczęła działanie spółka górnicza z nową technologią i maszynami, wydobywając 40 tys. cetnarów rudy miesięcznie. Eksploatacja mogła być zwiększana dzięki kolei. (328)

XIX w.

Rozkwitło rzemiosło – kowalstwo precyzyjne, produkcja zegarów (215), na zasadach kapitalistycznych (bez ochrony pracowników), powstała fabryka tytoniu. Najistotniejsza jednak była w mieście produkcja katunu (perkalu). (217) Produkcję tkacką wspierało państwo, ale i kontrolowało na wszystkich etapach. (218) Wielokrosnowe manufaktury dawały wielkie obroty handlowe. (220) Pomagały w tym liczne targi i jarmarki. (221)

Grunty w mieście były drogie. Państwo uruchomiło pocztę – od pieszej do bardzo drogiego na początku dylizansu, który łączył Wrocław przez Kamienną Górę z Kowarami. (222) Po pożarze z 1746 r. (spaliły się 192 domy i produkcja płótna) powołano obowiązkowo opłacaną straż pożarną. (223)

Na przełomie XVIII i XIX w. powstała w Kowarach loża masońska – organizacja elitarna. (341) Organizowały się zasobne środowiska, czego śladem jest do dziś stojąca rotunda oficcerskiego pawilonu ogrodowego w stylu nawiązującym do Dalekiego Wschodu. (483) Masową organizacją było bractwo kurkowe ze swoim rocznym wielkim festynem. (342) Słynne stały się szybkie zjazdy saniami rogowymi z Przełęczy Okraj do zajazdu koło kościoła. Tę zabawę wymyślili oficerowie Marii Teresy, zesłani tutaj w 1663 r. (623) Równocześnie Kotlina Jeleniogórska stała się modną wśród arystokracji, która wypoczywała tu w swych romantycznych pałacach z widokiem na góry. W pałacu w Ciszycy od 1822 r. spędzał letnie urlopy Antoni Radziwiłł z rodziną. Z napięciem obserwowano romans jego córki Elizy z następcą pruskiego tronu. (405)

W 1809 r. powołano pierwszego burmistrza i magistrat z wyboru, z podległością rejencji legnickiej od 1820 r. (226) Równocześnie nastąpił spadek znaczenia tych terenów na rzecz środkowych Niemiec. W r. 1807 zniesiono poddaństwo i uwłaszczono chłopów. Wolno było kupować ziemię. Zaczęły powstawać wielkie gospodarstwa chłopskie. Jednocześnie powiększała się ilość biedoty, która w 1792 r. i w 1848 r. wywołała rebelie przeciw kupcom i inteligencji. (231) W r. 1809 otwarto nowy przytułek państwowy dla niezaradnych. (234) W r. 1810 wielka powódź nawiedziła miasto, co spowodowało odsunięcie części budynków ul. 1 Maja w kierunku pd-zach. Na 494 domy w mieście 173 były murowane. (377) Równocześnie w początkach XIX w. wzrastało czytelnictwo lokalnej gazety, działał chór mieszany, prowadzono kronikę miasta, a od 1809 r. Fr. A. Tittel – grafik otworzył tu swoje wydawnictwo. (237) Szkoły na poziomie podstawowym prowadził kościół ewangelicki.

W r. 1832 przybyła do Kowar grupa blisko pół tysiąca Tyrolczyków, wygnanych na tle religijnym z ziemi Habsburgów. Przechodzili tutaj, zanim w Mysłakowicach pobudowali nowe domy ufundowane przez króla. (232)

W połowie XIX w. nastąpił głęboki kryzys branży tkackiej, który wywołał bunt tkaczy. Niewiele pomogły inicjatywy państwa i kupców – dniówka tkacza była głodowa. (241) Równocześnie z Wlenia do Kowar przeniesiono fabrykę dywanów. (380) Kowary były jednym z największych ośrodków tkackich na Śląsku. (243) Namawiano do koronkarstwa, organizowano roboty publiczne (słynna „droga głodu”) (254), usiłowano reaktywować górnictwo. (245) Ale budżet miasta wciąż był w zapaści (246), mimo że miasto sprzedawało wszystkie swe dobra i zaciągnęło pożyczki. (247) W r. 1872 Kowary otrzymały gazownię (256), rzeźnię (380), telegraf i telefon (260) a w latach 80. połączenie kolejowe z Jelenią Górą, potem na początku XX w. z Kamienną Górą. (257) Tunel na wys.

635 m, wydrążony pod Przełęczą Kowarską w niezwykle trudnych warunkach, powstał w l. 1901-1905. (486) Także połączenie drogowe z Kamienną Górą i Jarkowicami (do Czech) powstało głównie w celu przewozu towarów. (259) Z tych połączeń bardzo szybko zaczęli korzystać turyści. W r. 1883 w Kowarach powołano oddział Towarzystwa Karkonoskiego (RGV) (251)

W r. 1897 nawiedziła Śląsk wielka powódź. Straty były ogromne w budynkach, fabrykach, kopalniach, drogach. Państwo skierowało wojsko do pomocy powodzianom. (269)

Na przełomie wieku XIX i XX wytworzyło się silne poczucie wspólnoty, czego m.in. wynikiem była – prócz zawodowej – liczna ochotnicza straż pożarna (265), fundacja dobroczynna na szkoły i szpital oraz upiększanie miasta (266), ubezpieczenia społeczne, sanatoria dla ludzi starych i niepełnosprawnych (268), domy dziecka, żłobki, przedszkola (269), powstawało wiele organizacji społecznych (267). W r. 1899 oddano do użytku sanatorium „Wysoka Łąka”, a w 1919 „Bukowiec”. (484) Powstawały zespoły folklorystyczne, chóry, związki sportowe. (343) Bardzo uroczysto obchodzono rocznice: pochodami, dekoracjami, występami i balami. (344) Działali tu znakomici graficy: Fr.A. Tittel, C. Mattis, E.W. Knippel, C.J. Rieden, których dzieła rozślawiały nasze góry i Kotlinę Jeleniogórską. (345) Pierwsza gazeta „Der Sprecher” zaczęła wychodzić w 1873 r., od 1906 r. „Schmiedeberger Stadtblatt” i tygodnik „Schmiedeberger Anzeiger” – rodzaj biuletynu burmistrza. (352) W drugiej połowie XIX w. parafia ewangelicka otworzyła dla mieszkańców bibliotekę. Kowary liczyły w 1914 r. 6200 mieszkańców. (269)

XX w.

Życiem gospodarczym kierowała – z udziałem wybitnych kowarzan – Izba Handlowa w Jeleniej Górze. Promowała wyroby metalowe, porcelanę techniczną, wyroby tkackie (z dywanami i filcem), koronczarstwo. (271) Miasto znów było uważane za bogate. (275) Początek I wojny światowej spowodował upadek gospodarczy. Brakowało rąk do pracy, nastąpiła reglamentacja żywności, drewna opałowego, tytoniu. (278) Lokalna gazeta donosiła o sukcesach na froncie, do końca podtrzymując wiarę w zwycięstwo. (280) Po przegranej wojnie (zginęło 136 kowarzan) nastąpiło ożywienie polityczne (282), ale gospodarka dopiero po kilku latach odzyskała dawną formę. (285) Do 1929 r. wybudowano szereg domów komunalnych, skanalizowano część ulic. (290) W latach 30. pd.-zach. część ul. 1 Maja została podwyższona. (383), w 1940 r. postawiono budynek poczty. (384)

Spadło zapotrzebowanie na rudę, ponieważ w wyniku plebiscytu część śląskich hut przeszła w ręce polskie. Dopiero zapotrzebowanie na broń przed II wojną światową zmieniło tę sytuację. (323) Wtedy pracowano nawet na 3 zmiany, także w niedziele. (335)

W wyborach z 1929 r. wystąpiła NSDAP, ale jeszcze nie odniosła dużego sukcesu. Jednak światowy kryzys, który wtedy właśnie się rozpoczął, spowodował wielkie bezrobocie i niewyobrażalną inflację, co spowodowało rosnącą popularność NSDAP. Do r. 1932 bojówki SA w Kowarach liczyły już 200 osób. (292) Zajścia w lipcową noc 1932 r. pociągnęły za sobą wielu rannych. (297) Większość kowarzan było za programem Hitlera. (298) Burmistrzem został nazista, który wiernie wykonywał polecenia otrzymywane „z góry”. (300) Przeciwników, a nawet obojętnych, eliminowano. (302) Przekonywaniu sprzyjała koniunktura, kult państwa, proste hasła. (304) Życie codziennie było zmilitaryzowane, oświata została zaprogramowana dla nacjonalizmu, przygotowywano się do wojny. Zakłady przemysłowe częściowo przestawiono na potrzeby wojska. (312) W Kowarach organizowano obozy dla młodzieży (Hitlerjugend) z całych Niemiec. (308) Po rozpoczęciu wojny braki kadrowe zakładów pracy uzupełniano jeńcami – w kopalni pracowało do 40 Polaków. (313) W Kowarach istniały obozy jenieckie: francuski (różne prace), polskich kobiet (obróbka płótna, pomoc przy produkcji dywanów i porcelany), żydowski (sanatorium p-gruźlicze, fabryka w Krzaczyńcu). (318)

9 maja 1945 r. do miasta weszli Rosjanie, nie tworzyli własnej administracji, lecz podporządkowali sobie niemiecką. (506) Natychmiast przystąpili do demontażu infrastruktury technicznej i wywozu do ZSRR. (517) Polskie władze przybyły tu pod koniec maja i protestowały przeciw wywozowi wyposażenia fabryk. Starły się również chronić niemieckich fachowców. Ale równocześnie nie panowały nad chaosem, pijaństwem i trudnościami aprowizacyjnymi. (508) Milicja przeciwstawiała się szabrownictwu i Werfolfowi, ale w jej szeregach było wiele nieodpowiednich jednostek. (511) Do tego nie otrzymywała regularnego wynagrodzenia. Po wojnie przez rok Kowary nazywano Krzyżatką, kolej zaś przyjęła nazwę Kuźnick. (505)

Szybko zaczęły się formować partie polityczne. Najsilniejszą była PPS, drugą PPR. (512) W połowie 1946 r. partie z organizacjami społecznymi powołały Miejską Radę Narodową poprzez mianowanie. (513) Tak było do 1958 r., od kiedy wybory. (528) Do końca 1946 r. było już w Kowarach 4,6 tys. Polaków, zaś w 1947 – 9 tys. (515) Uruchamiane zakłady pracy w większości były upaństwowiane, niektóre nie zdołały przetrwać. (518) Prywatnie uruchomiono liczne zakłady rzemieślnicze, ale przetrwały nieliczne. (519) Dobrze prosperowały handel i gastronomia – przeważnie w rękach prywatnych. (521) Tylko 20% potrzeb zaspokajało miejscowe rolnictwo. (520) Zdrowie na początku pozostawało przeważnie w rękach niemieckich lekarzy i pielęgniarek elżbietanek. Funkcjonowała apteka. Był wprowadzany szpitalik miejski, jednak z czasem brakowało w nim lekarzy i postępowała dekapitalizacja. (545)

Po wojnie społecznym problemem była gruźlica, więc rychło ruszyły sanatoria w Kowarach, Bukowcu i Wysokiej Łące. (522) Dla dzieci otwarto szkołę, choć brakowało nauczycieli i opału (525), od 1951 11-latką, szkoły zawodowe później. (532) Czasowo uruchamiano też szkoły dla dorosłych. (536) Od 1948 r. przy fabrykach zakładano żłobki i przedszkola. (537) Zapotrzebowanie na kulturę i rozrywkę było ogromne – kino („Orzeł” od 1948 r.) i teatr (przyjeżdżał z Jeleniej Góry) miały wielkie powodzenie, także zabawy ludowe. (523) Góry, liczne hotele i lokale gastronomiczne stwarzały świetne warunki dla turystyki, jednak strefa przygraniczna niosła z sobą ograniczenia. Przejście graniczne na Okraju było całkowicie zamknięte. Ustalona w 1959 r. strefa nadgraniczna miała 6 km. (627)

Po roku 1945 polskie władze uruchomiły kowarskie kopalnie. W 1947 r. rosyjscy geolodzy na podstawie polsko-radzieckiej umowy założyli przedsiębiorstwo ds. wydobywania rudy uranowej. Kowary stały się strefą strzeżoną. (611) Urobek stąd wywożono do Legnicy. Ostatni specjaliści wyjechali w 1958 r. (612) Górnictwo żelaza zakończyło się w r. 1962. (610) Od r. 1959 Polacy eksploatowali pozostawione hałdy, pozyskując uran do celów energetycznych. Otrzymali w ten sposób 300 t czystego uranu. (612) W r. 1962 powstał Zakład R-1 do przerobu rud uranowych na koncentrat. Pracował do 1972 r., od następnego roku przemieniając się w Zakład Doświadczalny Politechniki Wrocławskiej „Hydro-Mech”, produkujący m.in. urządzenia do ochrony środowiska. (616) W l. 70. w sztolni kopalni „Podgórze” „Uzdrowisko” Cieplice na jeden rok zorganizowało inhalatorium dla 75 pacjentów. (618) Od 1999 r. w innej sztolni do dziś funkcjonuje popularna trasa turystyczna z luksusowym hotelem obok. (620)

Wielkim problemem w latach powojennych było utrzymanie czystości w mieście. Niewiele pomagały konkursy i wymierzane kary. Administracja nie radziła sobie z zaniedbaniami w konserwacji budynków, w rezultacie wiele z nich porzucano i rozbierano. (548) W l. 1949-1952 zbudowano 57 domów Nowego Osiedla i 5 bloków w Wojkowie dla Rosjan, razem 712 mieszkań. (551) W r. 1950 górnictwem przychodnię zakładową, izbę porodową, pogotowie ratunkowe. (538)

W połowie lat 50. na Nowym Osiedlu postawiono okazały Dom Kultury, utrzymywany przez zakłady górnicze (niezależnie od tego zakłady pracy prowadziły swoje świetlice przyzakładowe) (546). W mieście do 1972 r. istniała górnicza orkiestra dęta. Po przerwie została reaktywowana i z przerwami działa do dziś. (642)

Zaraz po wojnie władze popierały społeczną działalność Kościoła, nawet uczestniczyły w praktykach religijnych. W r. 1947 kościół ewangelicki, jak wcześniej katolicki, przejęli franciszkanie, w l. 60 spalił się. (526) Po r. 1948 życie religijne ograniczano. Zakazano procesji Bożego Ciała, zlikwidowano klasztor elżbietanek, od 1952 r. wyprowadzono religię ze szkół. (542)

Rolników indywidualnych obowiązywały tzw. obowiązkowe dostawy (mleko i żywiec), ale nie były one spełniane. Przyczyną był brak usług dla rolnictwa i brak melioracji. Kolektywizacja na wsi spowodowała zapaść – porzucano pracę na roli. (556)

W r. 1961 w ramach odwilży politycznej od przełęcz Okraj do Szrenicy otwarto tzw. „Drogę Przyjaźni”, która biegła w zasadzie głównym grzbietem Karkonoszy, jednak w kilku miejscach przekraczała granicę. (628) Podczas stanu wojennego ta droga i przejścia turystyczne zostały zamknięte. (629) Od czasu wejścia w życie umowy z Schengen przejście graniczne na Okraju nie istnieje. (631)

W l. 70. artystyczna Grupa Tkacka 10xTAK zorganizowała przy Fabryce Dywanów sympozjum z warsztatami i stworzyła w ten sposób tradycję, która owocuje corocznymi spotkaniami i licznymi dziełami, które zasilają muzea. W 1993 r. powstało Stowarzyszenie Miłośników Kowar, które ma na celu popularyzację miasta, jego zabytków i historii. 10 lat wydawało na bardzo wysokim poziomie kwartalnik „Kurier Kowarski”. Obecnie jest dodatkiem do „Gazety Kowarskiej”. Z Kowarami kojarzą się znakomici artyści – już nieżyjący, jak Józef Gielniak – i wielu żyjących, tu zamieszkałych. (649) Kowarzanie od powojnia uprawiają sporty, różne na przestrzeni lat, od piłki nożnej do jeździectwa i sportów samochodowych. (655)

Książka kończy się aneksami, które czytelnikowi pomagają korzystać z tej obszernej pracy. Na wewnętrznej stronie okładki wydrukowano współczesny plan miasta, co czytelnikowi, który nie zna Kowar, ułatwia odbiór.

ROMUALD WITCZAK

Dzieje Kowar. Zarys monograficzny do 2010 roku. Red. Wiesław Wereszczyński, Wydawnictwo „A-F-T”, Jelenia Góra – Kowary 2013